УДК: 17.022.1:179

Жолдошбаева Элзат Кошбаевна
Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын
А.Алтмышбаев атындагы философия институтунун аспиранты
Жолдошбаева Элзат Кошбаевна
Аспирантка Института философии им.А.Алтмышбаева
Национальной академии наук Кыргызской Республики
Joldoshbaeva Elzat Koshbaievna
Postgraduate student at the A. Altymyshbaev Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic

ЭКОЛОГИЯЛЫК ЭТИКА ЖАНА АНЫН ФИЛОСОФИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ЭТИКА И ЕЕ ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ

ECOLOGICAL ETHICS AND ITS PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS

Аннотация. Аталган илимий макалада автор экологиялык этиканы адам менен табияттын гармониялуу өз ара аракеттенүүсүн түшүндүрүүгө багытталган заманбап философиялык ой жүгүртүүнүн эң маанилүү багыты катары карайт. Автор экологиялык этиканын философиялык негиздерин талдап, моралдык жоопкерчилик, баалуулук багыттары жана күчөп бара жаткан экологиялык жана цивилизациялык чакырыктар шартындагы нравалык тандоо сыяктуу түшүнүктөрдү камтыйт. Макалада өзгөчө көңүл экологиялык аң-сезимдин калыптанышына бурулуп, анын туруктуу өнүгүүнүн жана социалдык практикалардын трансформациясынын негизги фактору катары мааниси ачып берилет. Ошондой эле экологиялык этиканын жеке инсандык дүйнө таанымды кайрадан кароодогу, маданий нормаларга жана коомдун стратегиялык максаттарына тийгизген таасири баяндалат. Натыйжада, экологиялык этика адамзаттын келечегин философиялык түшүнүктөөнүн негизи катары көрсөтүлүп, гармонияга, туруктуулукка жана адеп-ахлактык жетилүүгө багытталган концепция катары сунушталат.

Негизги сөздөр: экологиялык этика, философия, адеп-ахлактуулук, жоопкерчилик, экологиялык аң-сезим, туруктуу өнүгүү, цивилизация.

Аннотация. В данной научной статье автора рассматривается экологическая этика как наиболее важное направление современной философской мысли, направленное на осмысление гармоничного взаимодействия человека и природы. Автор анализирует философские основания экологической этики, включая категории моральной ответственности, ценностных ориентиров и нравственного выбора в условиях усиливающихся экологических и цивилизационных вызовов. Здесь особое внимание уделяется формированию экологического сознания как ключевому фактору устойчивого развития и трансформации социальных практик. В научной статье автора также раскрывается роль экологической этики в переосмыслении мировоззрения личности, влиянии на культурные нормы и стратегические цели общества. Таким образом, экологическая этика рассматривается как фундамент философского понимания будущего человечества, ориентированного на гармонию, устойчивость и нравственную зрелость.

Ключевые слова: экологическая этика, философия, нравственность, ответственность, экологическое сознание, устойчивое развитие, цивилизация.

Abstrakt. Annotation. This scientific article examines environmental ethics as one of the most significant fields of contemporary philosophical thought aimed at understanding the harmonious interaction between humans and nature. The author analyzes the philosophical foundations of en-

vironmental ethics, including the categories of moral responsibility, value orientations, and ethical choice in the context of intensifying environmental and civilizational challenges. Special attention is given to the formation of environmental consciousness as a key factor in sustainable development and the transformation of social practices. The article also reveals the role of environmental ethics in rethinking an individual's worldview, its influence on cultural norms, and the strategic goals of society. Thus, environmental ethics is presented as a fundamental basis for the philosophical understanding of humanity's future, oriented toward harmony, sustainability, and moral maturity.

Keywords: environmental ethics, philosophy, morality, responsibility, environmental consciousness, sustainable development, civilization.

Экологиялык этика – адам менен табияттын өз ара мамилесин моралдык жана философиялык негизде изилдеген заманбап илимий багыт. XXI кылымда глобалдык экологиялык көйгөйлөрдүн күчөшү, керектөөчү коомдун динамикасы жана техногендик цивилизациянын таасири адамзаттын жашоо принциптерин кайрадан кароого алып келди. Бул шартта экологиялык этика инсандык жоопкерчилик, адеп-ахлактык тандоо, жаратылышка карата аяр мамиле сыяктуу түшүнүктөрдү философиялык деңгээлде тереңдетип, жаңы цивилизациялык багыттарды аныктоого жардам берет.

Экологиялык этиканын философиялык негиздери адамдын жашоо стратегиясын, баалуулуктарды, маданий нормаларды жана руханий өнүгүүнү айкалыштырып, туруктуу өнүгүүнүн идеясын моралдык-практикалык чөйрөдө кароону талап кылат. Табиятты коргоо жөн гана практикалык чара эмес, ал дүйнөтаанымдык деңгээлдеги жоопкерчилик жана адамзаттын келечегине болгон моралдык мамиле катары түшүндүрүлөт. Ушундайча экологиялык этика азыркы философияда жаратылыш менен гармониялуу мамиле куруунун теоретикалык негизи катары гана эмес, туруктуу жана адилеттүү коомду түзүүгө багытталган практикалык-маданий модель катары каралат.

Экологиялык этика – бул адам менен табияттын ортосундагы мамилелерди жөнгө салуучу моралдык принциптерди жана баалуулуктарды изилдеген дисциплина. Анын негизги изилдөө объектиси табигаттын коргоо ишмердүүлүгүнүн этикалык өлчөмдөрү жана ага байланыштуу теориялык, нормативдик жана практикалык маселелер болуп саналат [1, 180-б.]. Классикалык этика - философиялык окуулардан айырмаланып, экологиялык этика адамдын моралдык жоопкерчилигин жөн гана азыркы адамзатка эмес, ошондой эле келечек муундарга жана табиятка карата да мойнуна алат. Мындай кеңири жоопкерчилик түшүнүгү адамдын баалуулуктары жана статусу жөнүндөгү салттуу түшүнүктөрдү терең кайра карап чыгууну талап кылат.

Чөйрөнү коргоо маселелерине басым жасап, экологиялык этика моралдын философиясы жана экология боюнча маалыматтар менен чектелбейт. Ал табиятты коргоо менен байланышкан бир катар факторлорду, анын ичинде экономикалык, саясий, социалдык жана маданий маселелерди карайт. Ошондуктан, ал ар кандай дисциплиналардын жыйынтыктарын жана ыкмаларын активдүү колдонуп, экономикалык теория, саясаттануу, социология, психология сыяктуу тармактарды камтып, изилдөөлөрүн кеңири аралас дисциплиналык чөйрөдө жүргүзөт.

Этиканын көз карашынан алганда, экологиялык мүнөздөгү көйгөйлөр моралдык дилеммалар катары көрүнөт, аларда өнүгүү жана туруктуулук, азыркы жана келечектеги муундардын муктаждыктары, жакындарга жана алыстарга болгон жоопкерчилик сыяктуу баалуулуктар кагылышат. Негизги кыйынчылык, ар кандай философиялык жана саясий теориялар бул дилеммаларды чечүү үчүн өз ара каршылыкка түшкөн варианттарды сунуштайт.

Алгачкы (даярдык) экологиялык этиканын өнүгүү этабы XIX кылымдын америкалык философ-трансценденталисти Г.Торо менен башталат. Кээ бир изилдөөчүлөрдүн пикирине караганда, аны экологиялык этиканын биринчи идеологу деп атаса болот [2, 168-б.]. Анын көз карашында, табият дүйнөсү эркиндик менен байланышкан, социалдык дүйнөдөн айырмаланып, ал адамдын жеке инсандыгын баса белгилейт. Жапайы табияттын мейкини – бул баштапкы учурда толук жашоо чөйрөсү, ал эми адамдын иш-а

ракеттери анын бузулушун жана дисгармониясын алып келет. Г.Торо философиясында жашоо «жапайылыктын» түшүнүгү аркылуу ачылат: жандуу болгон нерселер цивилизациянын деформациялоочу жана өлтүрүүчү таасирине дуушар болбогон нерселерде көбүрөөк болот. Мына ушул себептен, адамдын моралдык жактан көркөн болушунун эң жакшы жолу – жапайы табият менен байланышуубуз.

Экинчи этап экологиянын гуманитардык аспектилери боюнча түшүнүктөрдүн өнүгүшү 1960-жылдарга туш келет, ал кезде айлана-чөйрөнүн кызыкчылыктарын эске албоонун биринчи терс натыйжалары пайда боло баштады. Бул этап айлана-чөйрөнү коргоо боюнча конкреттүү экологиялык маселелерге байланыштуу коомдук тынчсыздануунун жогорулашына байланыштуу болгон.

Үчүнчү этап 1970-жылдарга туура келип, колдонмо этикалык билим чөйрөсүндө экологиялык этиканын өз алдынча дисциплина катары калыптанышына байланыштуу болгон. Бул мезгилде дисциплинанын теориялык негиздери тартипке келтирилип, анын маселелеринин аймагы системалаштырылган. 1971-жылы Жоржия университетинде экологиялык этика боюнча биринчи конференция өтүп, ал эми Висконсин университетинде Ж. Б. Калликотт бул дисциплина боюнча биринчи окуу курсун окутууну баштаган. Он жылдыктын аягына карата бул багыт жакшы өнүкпөгөн билим тармагынан академиялык жактан таанылган дисциплинага айланган. Ошондон бери табият менен адамдын байланышын түшүнүү тереңдеп, экологиялык этика караган темалардын тизмеси тынымсыз кеңейүүдө. Экологиялык этиканын ар кандай маселелери боюнча макалалардын жана китептердин саны тездик менен өсүүдө.

Экологиялык этиканын төртүнчү өнүгүү этабы – бул анын институционалдаштыруу мезгили. Экологиялык этика илим катары калыптанып, анын идеялары коомчулук тарабынан кеңири талап кылына баштаган. Бул дисциплина боюнча курстар дүйнө жүзүндөгү университеттерде окутулуп, илимий мектептер түзүлүп, табиятты коргоо боюнча моралдык маселелерди изилдеген коомдук уюмдар пайда болгон. Экологиялык этика ар кайсы өлкөлөрдө тарап, кесипкөй эл аралык коомчулук калыптанган. 1979-жылдан баштап Ю. Харгроувдун редакциясы алдында «Экологиялык этика» аттуу атайын журнал чыга баштаган, анын артынан табиятты коргоо боюнча моралдык маселелерге арналган башка басылмалар да пайда болгон.

Экологиялык этиканын постулаттарына ылайык, айлана-чөйрөнүн бузулушу башка адамдардын кызыкчылыктарынын тебеленип-тепселиши сыяктуу эле моралдык принциптерге каршы келет. Ошондуктан, заманбап кыргыз коомунда экологиялык дүйнөтаанымды калыптандыруу, эң биринчи кезекте, адамдын ички дүйнөсүн өзгөртүүгө, сапаттын санга, руханий дөөлөттөрдүн материалдык баалуулуктарга карата артыкчылыгына багытталууга тийиш. Бул болсо экологиялык-адептик тарбиялоо маселесин актуалдаштырат. Экологиялык тарбиялоо адамзат цивилизациясынын жана маданиятынын бардык доорлорунда муундан муунга табиятты өндүрүштүк жана руханий-практикалык өздөштүрүүнү жөнгө салуучу белгилүү бир нормалар менен эрежелерди өткөрүп берүүнүн өзгөчө ыкмасы катары орун алып келген. Ошол эле учурда, профессор О.К. Козубаев белгилегендей, «системалуу экологиялык тарбиялоо жогорку деңгээлдеги билимди камтышы керек, бул экологиялык аң-сезимди – табияттын экологиялык баалуулугун түшүнүүнү, адам менен табияттын биримдигин аңдап билүүнү калыптандырууга көмөктөшмөк» [3, 125-б.]. Бул аспектте экологиялык-адеп-ахлактык же экологиялык тарбиялоо адамда «экологиялык ой жүгүртүүнү, башкача айтканда, табиятка жана анда ээлеген ордуна болгон зарыл экологиялык, экономикалык, укуктук, адеп-ахлактык жана эстетикалык көз караштарды, коомдун материалдык жана руханий ишмердүүлүгүн экологиялаштыруу маселелерин илимий түшүнүүнү, жаратылышты коргоо жана анын ресурстарын рационалдуу пайдалануу боюнча иш-чараларды жүзөгө ашырууда жигердүү жашоо позициясын калыптандыруу процессинен» [4, 7-б.] турат. Бул экологиялык-баалуулук багыттарын, ишенимдерди, инсандык принциптерди жана анын руханий сапаттарын ар тараптуу өнүктүрүүдө өтө маанилүү компонент болуп саналат. Ошондуктан, ал эко-гуманисттик дүйнөтаанымды ка-

лыптандырууга түздөн-түз тиешеси бар.

Ошондой эле гумандаштыруу жана экологиялаштыруу адамдардын экологиялык дүйнөтаанымын өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттары катары өз маңызы боюнча бирдиктүү экенин баса белгилөө керек. Алар, баарынан мурда, Кыргызстандын азыркы коомундагы радикалдуу социалдык-экономикалык, саясий, маданий жана руханий-адеп-ахлактык маселелерди чечүүнү талап кылат. Экологиялык дүйнөтаанымды гумандаштыруу жана экологиялаштыруу республикадагы билим берүү тутумунун максаты катары гана каралбастан, субъект-объекттик мамилелердин ааламдаштыруу шартында коомдун өнүгүүсүнүн мыйзам ченемдүү жана ырааттуу натыйжасы катары да каралышы керек. Экологиялаштыруу менен гумандаштыруу жөн гана өз ара байланыштуу эмес, алар бири-бирин толуктаган элементтер катары бүтүндүктү түзөт.

Ошентип, Кыргызстандагы көп маданияттуу мейкиндикте заманбап экологиялык дүйнөтаанымды калыптандыруу коомдун бардык чөйрөлөрүн гумандаштыруу менен гана камсыздалышы мүмкүн, анткени гумандаштыруу – бул адамга карата экологиялаштыруу, ал эми экологиялаштыруу – бул табиятка карата болгон гумандаштыруу саналат. Ошондуктан, биздин өлкөнүн туруктуу өнүгүүсүнүн кызыкчылыгында жаңы экологиялык дүйнөтаанымды калыптандыруунун маанилүү шарттарынын бири – экологиялык этика жана гуманизм принциптерине ылайык жаңы баалуулуктар системасын иштеп чыгуу болуп саналат. Туруктуу өнүгүү стратегиясы салттуу жалпы адамзаттык түшүнүктөргө, баалуулуктарга жана ой жүгүртүү стереотиптерине гана негизделе албайт. Ал учурдагы реалдуулукка гана эмес, XXI кылымдын үчүнчү миң жылдыгындагы өнүгүү келечегине шайкеш келген жаңы илимий жана дүйнө таанымдык ыкмаларды иштеп чыгууну талап кылат. Америкалык коомдук ишмер Эл Гордун: «Азыркы коом экологиялык маселени эгерде ал өз жашоо образын олуттуу түрдө карап чыкпаса чече албайт. Дүйнөнүн көптөгөн бөлүктөрүндө коом керектөөчүлүккө берилип, муктаждыктарын дароо канааттандырууга умтулат, ошол эле учурда өзү келтирген зыянга кайдыгер бойдон калууда» [5] – деп айткан сөздөрү туура.

Демек, экологиялык этика – бул адам менен жаратылыштын өз ара байланышын жөнгө салган адептик принциптердин жана баалуулуктардын жыйындысы. Ал табиятка карата жоопкерчиликтүү мамилени калыптандырууга жана экологиялык көйгөйлөрдү чечүүдө этикалык багыттарды иштеп чыгууга багытталган.

Сонунда белгилей кетүүчү нерсе, экологиялык этика философиялык жана практикалык багытта каралып, адам менен табияттын өз ара байланышына, моралдык жоопкерчиликке, адеп-ахлактык баалуулуктарга жана жашоонун багыттарын аныктоочу принциптерге көңүл буруу зарыл. Экологиялык этиканы теориялык түшүнүктөн практикалык жүрүм-турум моделине айлантуу зарылдыгын баса белгилеп, жеке инсан менен коомдун, ошондой эле цивилизациялык өнүгүү максаттарынын ортосундагы байланышты анализдеп, экологиялык ой жүгүртүүнүн жана экологиялык аң-сезимдин формалашуусу туруктуу жана гармониялуу коомду куруудагы негизги фактор катары көрсөтүлүүсү абзел. Ошентип, экологиялык этика адамзаттын келечегин, маданий жана адеп-ахлактык өнүгүүсүн философиялык деңгээлде негиздеген багыт катары каралат.

Адабияттар

1. Борейко, В. Е. Философы зоозащиты и природоохраны / В. Е. Борейко. – Киев: КЭКЦ, 2012. – 180 б.
2. Борейко, В. Е. Прорыв в экологическую этику/ В. Е. Борейко. – Киев : КЭКЦ, 2013. – 168 б.
3. Козубаев О.К. Этическая мысль в ретроспективе. – Б., 1995. 125 б.
4. Мамытов А.М. Экологическое воспитание и образование – основа для формирования нового мышления, сознания и образа жизни по рациональному природопользованию – Б, 1997. 7-б
5. Гор Эл. Земля на чаще весов. Экология и человеческий дух. – М., 1993. 298 б.